

LATRA VETETT SZAVAK: A KŐSZÍVŰ EMBER FIAI
KIADÁSAIRÓL ÉS ÁTIRATAIRÓL

Az információs társadalom egyik legnagyobb kihívása a modern kultúrát megalapozó és fenntartó könyvkultúrával szemben a textuális kultúra lerombolása. Európa társadalmi könyvkultúráként alkották meg identitásukat, a könyv volt az a médium, amely a tudni érdemes dolgokat, társadalmilag releváns ismereteket tartalmazta és az újabb nemzedékekre hagyományozta, amelyből el kellett sajátítani mindazokat a kódokat és gyakorlatokat, amelyekkel a modern társadalom működik. A könyvekbe rendezett tudás megszerzését – ki, mikor, milyen feltételekkel írhat, adhat ki könyvet –, cirkulációját – ki, hol, mikor, milyen feltételekkel juthat hozzá –, használatát – hogyan kell magányosan, más ember segítségével nélkül elsajátítani a könyvekbe zárt tudást, hiszen sokáig még ez sem magától értetődő¹ – nevezem György Péter nyomán textuális kultúrának.²

Az, hogy egy kiadás mennyire megbízható, egyáltalán, mire szánta a kiadó, e textuális kultúrában egyetlen pillantással felmérhetjük. A könyv formátuma, borítása, szóval fizikai jellemzői elárulják ezeket az információkat, vagy legalábbis nagyon sokat belőlük – ezek az adatok társadalmilag kódoltak, és kultúránként eltérnek, gondoljunk csak a kemény- és a puhakötés eltérő használatára Magyarországon és az angolszász világban. Természetesen e jártasság megszerzése is munkát igényel, de az iskolai képzés végére ezt többé-kevésbé elsajátítja mindenki, még ha nem is tudatosan. Miután azonban a szövegeket újabban egyre nagyobb számban nem nyomtatott, hanem digitális formátumban szerzik be és olvassák

¹ GIESECKE, Michael, *Die Entdeckung der kommunikativen Welt. Studien zur kulturvergleichenden Mediengeschichte*, Frankfurt am Main, Surhrkamp, 2007, 17–40.

² GYÖRGY Péter, *Memex. A könyvbe zárt tudás a 21. században*, Budapest, Magvető, 2002, 15.

az olvasók, ezért az a tudás, illetve az a jelentés, amelyet a kiadvány fizikai formátuma hordozott (az ún. bibliográfiai kód), mára elveszett. Talán pontosabb úgy fogalmazni: nem alakul ki az a szemlélet, hogy egy kiadvány sosem ártatlan, hanem számos intenció, jelentés hordozója, és ebből a szerző legfeljebb a szövegért felel. Pedig tudjuk mindannyian, korántsem mindegy, egy szöveg mely digitalizált verzióját használjuk. A befoglaló intézmény sem feltétlenül garancia, mivel – mint egy könyvtár – az egészen kiválóak mellett bármely gyűjtemény tartalmazhat kevésbé jó elektronikus kiadványokat.

Ez a tanulmány *A kőszívű ember fiai* elektronikusan elérhető példányait vizsgálja. Ebbe éppúgy beletartozik a Móra kiadó 1980-as évekbeli kiadványa, az Arcanum Kft. változata, mint a kritikai kiadás digitalizált verziója – mind felkerültek a MEK-be – és még két átdolgozás is, Biró Máriaé és Nógrádi Gergelyé. Ez utóbbi kettőt, bár egy kis kereséssel, megtalálhatók a neten, a kutatás céljára magam digitalizáltam.

A tanulmány célja kettős: milyen különbségek vannak, ha vannak *A kőszívű ember fiai* teljes példányai között, illetve az átdolgozások, a diákok igényeihez (?), képességeihez (?) igazított változatok miben térnek el az eredetitől.

A vizsgálati szempontok egy részét Kemény Gábor tanulmányából kölcsönöztem, amely Márai *Szindbád hazamegy* című munkáját vetette össze Krúdy *Szindbád-történeteivel* és a *Vendégjáték Bolzanóban* című munkával,³ abból kiindulva, hogy Márai pastiche-t készített, azaz a mintául szolgáló mű sajátosságait ki akarta emelni, meg akarta mutatni – ez elsősorban az átdolgozásoknál hasznos kiindulópont, de a teljes szövegű változatok összevetésére is alkalmas.

A következő táblázat a MEK-en megtalálható teljes regényszövegek néhány jellemzőjét tartalmazza.

	mondatszám	mondathossz (szó)	szóalakszám	egyedi lemma
Kritikai	13875	10,26	142428	17589
Arcanum	13855	10,23	141782	17454
Móra	13940	10,17	141782	17454

³ KEMÉNY Gábor, *Krúdy Szindbádja és a Márai-Szindbád a számok tükrében* = SZIKSZAINÉ NAGY Irma (szerk.), *A stíluskohézió eszközei a modern és posztmodern szövegekben*, Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézet, 2011, 114–132.

Természetesen minden szöveget megtisztítottam a „járulékos” részekről, mint a tartalomjegyzék, a jegyzetek, írásjelek. A 20, illetve 65 mondatnyi eltérés elsőre soknak tűnhet, de egyszerű tördelési kérdés állhat a háttérben, ugyanis az elemzőprogram, a Magyarlanc,⁴ ha máshová kerülnek a bekezdéshatárok, akkor a mondathatárokat is megváltoztatja. A szóalakszámok közti különbségek már jóval nagyobbak, igaz, ez sem éri el az egy százalékot. Ez a különbség pedig a kötőjeles írásmódnak köszönhető, azaz az eredeti szöveg kötőjeles verzióinak modernizálása okozza az eltéréseket – tehát az egyes kiadások miként szedik –, mivel az elemzés során minden írásjelet kiiktatunk, így a szóközöket is, ez pedig a szavak számát is megváltoztatja (a „lehet-e”-ből két szó lesz). Az viszont nagyon izgalmas, hogy az Arcanum és a Móra kiadványának szószámai teljesen egybeesnek, különösen annak ismeretében, hogy a szövegek kb. 500 sztringgel (szó és/vagy írásjel) eltérnek egymástól. De miután írásjelteletnítjük őket, a szavak száma már egyezik, és az abból számolt egyedi lemmáké is – tehát a kezdeti különbség az írásjeleknek volt köszönhető. Végső soron az a kis különbség, amely a mondathosszúságot jellemzi, elhanyagolható, mindegyik éppencsak 10 fölé kerül: tehát *A kőszívű ember fiából* egy mondat valamivel több mint 10 szóból áll átlagban – a különbség érzékelhetetlen.

A következő táblázat is azt mutatja, hogy a MEK három verziója az olvasás szempontjából felcserélhető egymással, nem is maguk az egyes értékek az érdekesek, hanem az arányok, mivel ezeknek részben a kerekítésből fakadó egybeesése jelzi, mindhárom szöveg ugyanannyira „dinamikus”, illetve „statikus”. Mindez persze nem jelenti azt, hogy ne lenne különbség a három kiadvány között, a kritikai kiadás jegyzetanyaga pótolhatatlan, a szöveg idegenségével és „megcsináltságával” ez szembesít. De tény, mint szöveg, a másik kettő is épp eléggé Jókai.

	Ige	fn	mn	mn/fn	fn/ige	mn/ige
Kritikai	24740	37132	12530	0,34	1,5	0,51
Arcanum	24675	37150	12452	0,34	1,51	0,51
Móra	24770	36974	12494	0,34	1,49	0,5

De mi a helyzet az átdolgozásokkal? Ezek (vagy legalábbis az egyik) kifejezetten azért születtek, mert a sorozat szerzőinek (Nógrádi Gábornak és

⁴ ZSIBRITA János, VINCZE Veronika, FARKAS Richárd, *magyarlanc: A Toolkit for Morphological and Dependency Parsing of Hungarian = Proceedings of RANLP, 2013, 763–771.*

Gergelynek) „író-olvasó találkozási sokaságán panaszkodtak [...] pedagógusok arról, hogy a mai diákok mennyire nem értik – és így nem is olvasják – a klasszikus (és kötelező) irodalmat”.⁵ Tehát kifejezetten a regények nyelvezetét találják problémásnak, a nyelvre helyezik a hangsúlyt, ami érinti az igeidőket, a latin, német kifejezéseket, és természetesen magukat a mondatstruktúrákat is.

	mondatszám	mondathossz	ige	fn	mn	mn/fn	fn/ige	mn/ige
Kritikai	13875	10,26	24740	37132	12530	0,34	1,5	0,51
Biró	5487	9,41	9453	13999	4730	0,34	1,48	0,5
Nógrádi	4058	7,43	6008	8406	2302	0,27	1,4	0,38

Az, hogy az átdolgozások jóval rövidebbek, a kötetekre ránézve tudjuk, ezért ilyen adatokat nem hoztam. A mondatszámot is csak azért, hogy lássuk, miként változik a mondatokat alkotó szóalakok átlagszáma. Elég radikális a különbség, különösen Nógrádi esetében. Birónál azért nem olyan látványos, mert az ő átdolgozása elég sajátos: vannak „Mi történt ezután?” fejezetek, ahol az átdolgozó saját szavaival foglal össze egy-egy hosszabb-rövidebb epizódot, míg a többi fejezet Jókait követi némi kihagyások árán – de mint a számok mutatják, tulajdonképpen a Jókai-szöveg vizsgált sajátosságait az ő változata megfelelőképpen visszaadja. Nógrádi a „befogadhatóság” oltárán viszont még a szófaji arányokat is megváltoztatja, ami jelen esetben azzal jár, hogy valamelyest dinamikusabb az ő regényváltozata, mint Jókaié. A kritikai ige-száma a teljes szöveg 17,6%-a, a főnevek és a melléknevek együttesen pedig 35%-át teszik ki, Nógrádinál ez utóbbi érték maradt, de az igék a szöveg 20%-át adják – ahogy erre a táblázat szófaji arányai is utalnak.

Az átalakítások a szókincs-gazdagságot is érintették. Ha a magyar szakirodalomban elfogadott Pierre Guiraud képlete alapján számolok (az egyedi lemmák számát elosztom a szóalakok négyzetgyökével), akkor látványos a különbség – igaz, a képlet valójában nem alkalmas a szöveghosszból fakadó különbségek semlegesítésére,⁶ de egy másik képlet,

⁵ BUNDULA István, *A Klasszikusok újramesélve sorozatról. Mint a forgatókönyvekben*, Magyar Narancs, 2009. január 29.

(http://magyarnarancs.hu/konyv/mint_a_forgatokonyvekben_-_a_klasszikusok_ujrameselve_sorozatrol-70661 [Utolsó elérés: 2017. február 3.]

⁶ HERDAN, Gustav, *The Advanced Theory of Language as Choice and Chance*, Springer-Verlag, Berlin, Heidelberg, New York, 1966, 75–77.

amely ezt megoldja, Herdané (az egyedi lemmák logaritmusát elosztom a szóalakok logaritmusával), szintén mutat különbségeket.

	Guiraud-képlet	Herdan-képlet	egyedi lemma	szóalak
Kritikai	46,61	0,824	17589	142428
Móra	46,35	0,823	17454	141782
Arcanum	46,35	0,823	17454	141782
Biró	39,56	0,84	9131	53288
Nógrádi	31,36	0,83	5446	30158

A táblázat igazolja, hogy a teljes szövegű verziók szókincsgazdagsága jóval meghaladja az átdolgozásokét – tehát ha a bonyolult nyelvezet volt az átdolgozás indítóoka –, akkor ez a mutató a vállalkozások „sikerességét” támasztja alá. Különösen, ha a Guiraud-képlet átlagértékének tartott 20,5-jével vetjük össze az eredményeket: Nógrádi a többiekhez képest már egészen közel jár hozzá. Paradox módon azonban, a szövegek hosszából adódóan, az egyedi lemmák ismétlődési átlaga, azaz egy lemma ismétlődésének valószínűsége az átdolgozásoknál kedvezőbb, mint a teljes szövegűeknél.

Már önmagában az sem érdektelen, hogy sikerült igazolni az átdolgozások irányát és tendenciáját, de adódik a kérdés, vajon az átalakítások miként hatottak a regény tartalmára. A számítógépes tartomelemzés kiindulópontja, hogy minden szöveg több témából áll össze, különböző arányban persze. A gép ezeket a témákat próbálja megkeresni a szavak egymáshoz való közelsége alapján és annak ismeretében, hogy a vizsgálatot kérő személy mit mond, hány témát keressen. A következő táblázatban 15 témát látunk, ezek 10, a számítógép szerint leggyakoribb, - jellemzőbb szavával (1. táblázat)

Mint láthatjuk, egy szó több topikban is előfordulhat, ahogy a diskurzus az 5.-ben és 7.-ben, a leány a 3.-ban és 12.-ben. Ilyen kevés szóból nehéz megállapítani, mennyire relevánsak és különbözők az egyes kategóriák, de azért némi tendencia kiolvasható: a 15. egyértelműen a bécsi forradalmi napok idejének tűnik, a 14. szintén – egy hosszabb listán a „nép”, „Jenő”, „zárdá”, „Hugó”, „folyó”, „forradalom” is benne van a topikban –, de a Plankenhorst-házzal a középpontban, a 4. pedig mintha az isaszegi csatához kapcsolódna. A 10. aligha köthető egyetlen jelenethez, de elég kifejezők mind az ígék, mind a főnevek a szereplők cselekedeteit tekintve.

A következő táblázat azt mutatja, az egyes témák milyen mértékben határozzák meg az egyes változatokat – az RStudio 10 tizedesjegyre számol, az egyszerűség kedvéért én csak három tizedesjegyre tüntettem fel az értékeket. Ahol szimplán nulla áll, ott csak a negyedik-ötödik hely után jelentek meg nullánál nagyobb számok.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Bíró	0,004	0,018	0,019	0,018	0,025	0,017	0,016	0,021	0,023	0,545	0,017	0,241	0,017	0,003	0,017
Nógrádi	0,002	0,002	0,002	0,005	0,002	0,005	0,003	0,003	0,004	0,665	0,003	0,038	0,002	0,269	0,002
Arca-num	0,042	0,018	0,019	0,02	0,020	0,019	0,017	0,019	0,019	0,5	0,018	0,25	0,018	0	0,017
Móra	0,042	0,018	0,02	0,02	0,019	0,021	0,018	0,022	0,019	0,5	0,018	0,25	0,018	0	0,015
Kritikai	0,025	0,019	0,021	0,019	0,023	0,022	0,019	0,021	0,019	0,5	0,02	0,253	0,02	0	0,018

A táblázat nagyon sokáig érdektelennek tűnhet. Egyértelmű, hogy mindig két topik teszi ki az egyes szövegváltozatok nagy részét: a 10. a teljes szövegűeknél a szöveg felét, a 12. pedig újabb negyedét adja. Az átdolgozásoknál azonban már érdekesebben alakulnak az arányok. Bírónál e két topik összesen 78%-át adja a szövegváltozatnak – tehát Bíró még növelte is a súlyukat az eredetihez képest, addig Nógrádinál 70%-át, de úgy, hogy a 10. önmagában 66%. Nógrádinál viszont nem a 12., hanem a 14. topikot jelzi a másik meghatározó témakörnek a gép (27%), amelyik a teljes szövegűeknél összességében alig látszik! A következő három bekezdés e topikok (10., 12., 14.) első 50-60 szavát tartalmazza, hogy alapsabban szemügyre vehessük őket.

Topic 10: richárd, tud, jön, ödön, mond, kéz, akar, megy, lát, anya, vesz, arc, áll, ember, szó, szól, szem, jenő, ház, asszony, edit, tesz, marad, hisz, fog, fej, baradlay, nap, vár, tart, levél, óra, idő, kis, kap, gyermek, alfonsine, néz, beszél, hagy, fia, szeret, talál, isten, barát, gondol, ifjú, kér, szoba, haza, ajtó, rideghváry, kard, pál, ismer, keres, jut, hall, jár, szép.

Topic 12: fog, zebulon, ember, leány, tesz, nap, midőn, dolog, boksa, lélek, alak, nép, rossz, utca, hosszú, fölött, hely, monda, talál, világ, szép, szokik, kebel, csinál, éjjel, rész, föld, tetszik, oldal, visz, nagyságos, kérdé, megy, elkezd, végig, gergő, kiál, bizonyos, szent, tér, adminisztrátor, lovas, úrhölgy, vén, idegen, mármmost, régi, szív, eszik, lát, csendes, név, hal, derék, ellenfél, szemközt, könnyű, jár.

Topic 14: lány, rideghváry, ödön, fiú, asszony, edit, épp, feleség, kezd, baradlayné, úrnő, alfonsine, császári, plankenhorst, biztos, hamarosan, leonin, hugó, jenő, lassú, zárda, aranka, érkezik, figyel, gyerek, kissé, nép, folyó, forradalom, hallatszik, özvegy, suttog, nővér, felkelő, goldner, lánghy, miközben, elindul, farkas, orosz, odakint, odalent, sosem, festmény, int, kocsis, leoni, esküvő, apáca, boríték.

Mindenekelőtt látszik, hogy a stopszólistám nem tökéletes, vagy rosszul alkalmaztam, mert a 12.-ből például a „midőn”-t, az „oly”-t, a 14.-ből a „miközben”-t, „sosem”-et például ki kellett volna szűrnie..., de nézzük a lényegét, visszafelé. Korábban azt írtam, hogy a 14. a bécsi forradalmi napok idejének tűnik a Plankenhorst házzal a központban. Pontosabb volna úgy fogalmazni, hogy Baradlayné van a fókuszban, hiszen Ödön és az orosz-szál is az ő hazahívó levelével kezdődik, ami megmagyarázza ezek jelenlétét a topikban – Ödön folyton rá hivatkozik Leoninnak –, de Baradlayné a bécsi eseményeknél is jelen van, úgyhogy azok jelenléte sem meglepő. A festmény pedig Bécshez és Baradlaynénak a megszegett eskü miatti örök vívódásához is kapcsolódik. Tehát úgy látom, a topik a Baradlaynéhoz kapcsolódó eseményeket rántja egybe.

A 12. hasonlóképpen egy személy kalandjaihoz kötődni látszik: Zebulon, akinek a közelében gyakran felbukkan Rideghváry, az adminisztrátor, illetve Boksa Gergő is. Természetesen özvegy Baradlaynéval, az „úrhölgygel”, hiszen Zebulon a családnak egyfajta familiárisa, segítője próbál lenni még Rideghváryval szemben is. A 10. topik egyértelmű, a Baradlay-fiúk története, akik jönnek-mennek 1848/1849 Ausztria-Magyarországon, küzdenek a hazáért, az intrikusaikkal (Alfonsine, Rideghváry), szerelmesek lesznek...

Következtetések

A tanulmány azt a kérdést tette fel, hogy *A kőszívű ember fiai* neten található példányai hogyan viszonyulnak egymáshoz, illetve a mértékadónak tekintett kritikai kiadáshoz. Ha az olvasó lemond a kritikai kiadás apparátusa nyújtotta előnyökről, akkor a másik két teljes szöveg is Jókai-szöveggént vizsgálható, olvasható, vihető be az órára: magát a szöveget az eredetivel egyező módon közli – nyelvi és tematikus szinten egyaránt.

Az átdolgozások kérdése érdekesebben alakul a számok tükrében. Nem tudni, Biró Máriát mi vezette, amikor az átdolgozást készítette, de a számok szerint nyelvileg és tartalmilag teljesen követi az eredetit, tehát

megőrizte a Jókai-szöveg nyelvi sajátosságait, az ő verziója egyszerűen csak rövidebb.

Radikálisabb Nógrádi Gergely átalakítása, aki nemcsak az átlagos mondathosszúságot változtatta meg gyökeresen, hanem amint láttuk, a szófaji arányokat is, amivel dinamizálta Jókai szövegét, azaz az igék nagyobb arányban találhatók az ő átdolgozásában, mint az eredetiben. Ez a koncepció lehet az oka a tartalmi változásnak is, a többi négy szövegváltozattal ellentétben nem a 10., 12., hanem a 10. és 14. topik határozza meg döntően e regényváltozat tartalomszerkezetét. Ha tudatos volt, logikus, hogy a Baradlay-gyerekek mellé az édesanyjukat érintő eseményszálakat domborította ki, a 12. topik viszont a család köré fonódó intrikát emeli ki – ennyiben tehát Nógrádi mindenképpen „meghamisítja” az eredetit. Természetesen ennél részletesebb elemzés más különbségeket is feltárhathatna: Az *arany ember* átdolgozása kapcsán elvégzett vizsgálat során például jelentős narratológiai, azaz világszervezési, -észlelési különbségekre figyelt föl a szakirodalom.⁷

⁷ EVELLEI Katalin, *Narratíva és nézőpontszerkezet Az arany ember szövegváltozataiban*, Magyar Nyelvőr 137(2013)/1, 47–67.

1. táblázat

Topic1	piros	hajigál	danae	csomó	megszáll	szűz	várfok	fáklya	bábi	coadjutor
2	hadi	lovai	függ	kedves	elvet	házasodik	jézus	nyugtalan	herceg	tüzel
3	stockfisch	alkalom	bálint	homály	eltitkol	lehető	menyegző	hörgé	kiáltozás	leány
4	szomorú	búcsúzik	vegyül	tisza	megüt	röppentyűtelep	horvát	tudós	kikerül	ismétlé
5	kerül	dal	dörögés	diskurzus	értekezlet	utalvány	fér	levág	szorongat	tündér
6	esküszik	hangos	furcsa	fohászkodik	példa	lat	villogó	érzelem	mártír	test
7	biztos	látható	köröm	segéd-tiszt	elvezet	jelszó	rendkívüli	szokva	protestáns	diskurzus
8	emleget	fölkel	boszszús	meghadt	többet	ápol	hozott	könyvtár	verbum	változat
9	összevissza	mozdulat	erdő	gyalogság	gyógyszerész	mennykő	odasiet	ráakad	szed	válasz
10	richárd	tud	jön	ödön	mond	kéz	akar	megy	lát	anya
11	kérdő	közöny	ostromló	feltűnik	megtart	sugár	gyapjú	kere-sett	megkérdez	szer
12	fog	zebulon	ember	leány	tesz	nap	dolog	boksa	lélek	alak
13	papiros	elvesz	suttog	cifra	jelvény	állít	kibont	zsin-dely	fuvaros	kávéház
14	lány	rideghváry	ödön	fiú	aszszony	edit	feleség	barad-layné	alfonsi-ne	úrnő
15	fuvaros	barbár	szégye-nel	bal-sors	óriás	házi-aszszony	pál	időzik	apácánő-vendék	fordu-lat